

SYSTÉMOVÉ ZMENY OČAMI MILANA ŠIMEČKU

JÚLIUS STRINKA, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Dni, v ktorých žijeme, napätie, ktoré v nich prežívame, nie je najvhodnejším rámcom na pietnu spomienku na Milana Šimečku. O to žiadúcejšia by dnes bola jeho živá prítomnosť, jeho aktuálne prejavovaná múdrosť, jeho rozvaha, jeho pokojné, uspokojujúce oslovenie.

Možno to bude opovázlivé, chcem sa však pokúsiť aspoň približne zrekonštruovať z textov Milana Šimečku, najmä z tých, ktoré napísal po novembrovej revolúcii 1989, jeho názor na prebiehajúce systémové zmeny, na etiku týchto zmien a tiež jeho osobný mravný postoj v revolučnom pohybe.

Nie je to ľahká úloha. Táto téma je síce univerzálnou témou celého jeho diela, ba za posledných dvadsať rokov bola osudovou osou celého jeho života, no napriek tomu mu nebolo dopriate, aby ju systematicky spracoval ako osobitný predmet svojho teoretického záujmu. Bol vždy, až do svojej smrti príliš zúčastnene ponorený do aktuálneho duchovného a v poslednom čase už aj prakticky politického zápasu za uskutočnenie týchto zmien, než aby ich stihol komplexne analyzovať ako vymedzený teoretický problém.

Avšak aj z toho, čo Milan Šimečka stihol, vyplýva pre nás veľa poučného.

Chcel by som najprv upozorniť na veľmi inšpiratívny metodický prístup pri analýze súčasného spoločensko-politického diania, ktorý bol preňho charakteristický, na jeho historický optimizmus. Preň sa v úzkom kruhu priateľov neraz stal predmetom dobromyseľného ironizovania. Milan Šimečka aj v tých najťažších situáciách, keď iní prepadali defetizmu, vedel nájsť povzbudivý perspektívny pohľad smerujúci k optimistickému východisku. Nešlo iba o povahovú črtu. Bolo to hlboko zakotvené v jeho filozofii, v jeho humanizme, vo viere v človeka a v zmysluplnosť jeho bytia a jeho dejín. Bolo až neuveriteľné, ako v posledných rokoch a mesiacoch pred revolúciou, vedený touto vierou a vybavený výnimočným citom pre posúdenie morálno-politickej klímy, vedel aj časovo takmer presne predvídať dôležité udalosti a zmeny u nás i vo svete. Neprekvapila ho ani naša novembrová revolúcia, i keď ju predsa len čakal trochu neskôr.

Šimečkov princíp historického optimizmu má veľkú mravnú hodnotu, dôležitú aj pre nás. Je výzvou neprepadať malovernosti, nech sa nám zmätky súčasného diania zdajú byť akokoľvek nezrozumiteľné a nebezpečné. Sú to, napísal Milan Šimečka v júni 1990, "riziká slobody", ktoré disidentská kultúra prijíma. "Všetko je totiž lepšie ako ťažká nehybnosť", v ktorej Československo a jeho národy zotrvali predtým" [1]. A ďalej: "Končí sa éra jasných odpovedí na jasné otázky, éra, v ktorej pravda ležala na ulici a stačilo len mať odvahu ju zdvihnúť" [1]. Historický optimizmus si Milan Šimečka udržal aj po revolúcii, zoči-voči nečakaným zvratom a excesom, len nadobudol uňho podobu imperatívnu umom i činom sa zodpovedne a s nadhľadom vyrovnáť s nástrahami novej, nepoznanej skutočnosti.

A to je druhá charakteristická črta Šimečkovej sociálnej filozofie a jeho prístupu k porevolučnej situácii.

Prekvapuje zdržanlivosť, s akou sa Milan Šimečka vo svojich ponovembrových textoch vyjadruje k otázkam formovania nového spoločenského systému a k dramatickým napätiam, ktoré tento proces sprevádzajú. Zdá sa, že to nie je len pre nedostatok času, pre veľkú zaneprázdnenosť a únavu, ale aj z iného, závažnejšieho, totiž z mravného a noetického dôvodu.

Pri svojej mysliteľskej hĺbke si Milan Šimečka jasne uvedomoval, aký neznámy, rizikový terén sa pred nami rozprestrel, a azda z obavy, aby sa nevydal nesprávnym smerom alebo aby nepomýlil iných, starostlivo zvažoval každý svoj nález a neraz o ňom radšej pomlčal, než aby riskoval nepredvídané následky, ktoré by svojím vystúpením mohol vyvolať. Sám to v jednom rozhlasovom príslovore formuloval takto: "Ako to už so slovami býva, keď sa raz vyslovia, ťažko ich vziať späť, zostávajú v pamäti a potom bránia, aby sa do nej dostali slová rozumnejšie" [2].

Lahkosť a istota, s akou sa Milan Šimečka pohyboval v prednovembrovom priestore kritiky totalitného systému, vystriedala noetická plachosť, opatrné ohmatávanie novej skutočnosti, citlivé skúmanie rodiacich sa nových javov a vzťahov, ba bolestné existenciálne prežívanie rozličných animozít, ktoré sa nečakane vynorili a zdanlivo jasnú perspektívu zahmlili iracionalitou a nenávisťou.

Je užitočné pripomenúť si túto šimečkovskú skromnosť v porovnaní s pýchou tých, ktorým je vždy všetko jasné, ktorí presne a nezvratne vedia, čo je dobré a čo je zlé, ktorí jediní majú tú pravú, nevyvrátiteľnú pravdu.

Uvediem bez komentára niekoľko myšlienok z ponovembrových textov Milana Šimečku týkajúcich sa niektorých aspektov nášho transformačného procesu. Berme ich tak, ako ich chápal on sám, nie ako kategorické sudy, ale ako podnety na zamyslenie. Podotýkam, že sú to iba útržky z väčších textov, takže ich význam môže byť neúplný, alegorický alebo čiastočne skreslený, resp. môžu byť iba položenou otázkou, ako napr. myšlienka z jeho článku, ktorý napísal pravdepodobne v auguste 1990, no u nás bol uverejnený až po jeho smrti v Literárnych novinách 22.11.1990. Uvádžam v slovenskom preklade: "Všetky revolúcie ... sa vždy v určitom bode dostali pred kruciálnu otázku: zastaviť sa alebo pokračovať? Obrazne povedané: stačí, keď sa kráľ stane obyčajným človekom bez privilégií alebo je lepšie odťat' mu hlavu, aby ľudia videli, ako z tepien strieka krv?" [3]

Šimečka mieni, že "revolúcia sa musí na určitom stupni zastaviť, aby rozsiahlym presunom ľudí zdola nahor a zhora nadol nerozvrátila spoločenský organizmus" [3].

Iná myšlienka k tejto veci z rozhovoru s Hildou Gábrišovou v časopise *Bratislava*: "Nechcel by som sa dožiť toho, aby sa dostavil 'čistiaci efekt', v ktorom odpíšeme národnú intelektuálnu kapacitu. Želal by som si, aby sa všetky národné schopnosti zachovali, bez ohľadu na ideologické idiotizmy. Ak niekoho nahradzovať, tak iba lepším" ([4], 11).

Niekoľko myšlienok k hospodárskym systémovým zmenám:

"Bolo nekonečne ľahšie pred štyridsiatimi rokmi podpísať znárodnovacie dekréty, než urobiť dnes niečo zmysluplné s prebujnenou priemyslovou kapacitou štátu, o ktorej niektorí ekonómovia tvrdia, že jej máme dvakrát toľko, ako v skutočnosti potrebujeme. Prepadáme sa pod jej ťarchou a pod jej energetickou a ekologickou

náročnosťou" ([5], 18).

"Starí vlastníci sú zväčša mŕtvi; ako spravodlivo vymyslieť nových vlastníkov, aby to neboli práve tí, ktorí v minulosti zbohatli vo verných službách režimu?"... ([5], 18) "Musíme hľadať spôsoby, aby sa rozkrútili kolesá hospodárstva podľa ľudských záujmov, aby nám mäsiar, ako vraví starý Adam Smith, nepredával mäso, pretože nás miluje alebo slúži proklamovanému cieľu neustáleho zvyšovania životnej úrovne, ale prosto preto, že je to v jeho záujme. S mäsiarom to iste zvládneme, ale čo s desiatkami tisícov robotníkov, ktorí výborne zarábali v zbrojárskom priemysle? Čo s roľníkmi, ktorí si zvykli na družstvá a hlavne spohodlneli pri družstevnom osemhodinovom pracovnom čase? Čoho sa dotkneme, to od bolesti zakvíli" ([5], 18).

A nakoniec: "Toto nebezpečné trasovisko musíme prejsť energicky a rýchlo. Iné štáty vo východnej Európe vyskúšali váhanie a klesajú na dno. Päť rokov prestavby v Sovietskom zväze, ktorá nevedela, čo je a kam kráča, je výstrahou nad slnko jasnejšou" ([5], 12).

Takýchto a podobných myšlienok a úvah môžeme nájsť v Šimečkových textoch dostatok, aj keď mu srdce po revolúcii dalo len desať mesiacov času. Je očividné, že Šimečkove porevolučné texty majú nielen dokumentárnu hodnotu, ale aj veľmi aktuálny súčasný význam.

Nakoniec by som sa chcel dotknúť témy najchúlostivejšej: otázky vzťahu medzi našimi dvoma národmi, Šimečkových názorov na sváry a napätia, ktoré začali prepukať už za jeho života.

Najprv treba upozorniť, že Milan Šimečka tak bytostne a bolestne prežíval vznikajúce hrozby a nebezpečenstvá, že sa dlho, ako to sám priznal, nevedel odhodlať k tejto otázke sa vysloviť. Prvý raz prehovoril na tradičnom spoločnom zhromaždení Čechov a Slovákov na Javorine v júli 1990, keď sa emocionálne silnými slovami vyznal: "Mám vo svojom srdci dve komory - jednu českú a jednu slovenskú. A keď počujem hádku medzi našimi národmi, bolia ma odrazu obidve" [6].

Svoj ďalší a pravdepodobne posledný príhovor adresoval českej verejnosti a predniesol ho v pražskom rozhlase v auguste 1990. Je to neobyčajne presvedčivý, priam sugestívny prejav hlbokého, bytostne prežitého demokratizmu, reč vychádzajúca z onoho boliaceho srdca a vstupujúca do svedomia každého, kto je schopný a ochotný vnímať ju, nielen Čecha, ale aj Slováka.

Dovoľte mi niekoľkými výroky prezentovať tento text, text, ktorý by sme alegoricky mohli pokladať za epistolu adresovanú všetkým demokraticky zmýšľajúcim občanom obidvoch našich národov.

"Keď poctivo skúmam svoje vedomie," povedal Milan Šimečka, "cítim, že mám v sebe jednu i druhú identitu. Považoval som to vždy za niečo, čo ma obohacuje" [7].

"Celá moja skúsenosť života na Slovensku, a v tom pravdepodobne nie som sám, je harmonizujúca. Prišiel som do Bratislavy, keď som mal 24 rokov, a okrem niekoľkých slovenských knižiek, ktoré som si predtým prečítal, som o Slovensku nevedel viac ako väčšina Čechov. Napriek tomu mi nové prostredie umiernenej a osťažitej láskavosti poskytlo dostatok času, aby som doň vníkol a sčasti si ho prisvojil. Niekoľko rokov som hovoril po česky a vo svojej nezrelosti a hlúposti som iste

neoplýval taktom, ale verte-neverte, nikdy som nezažil prejav nejakej protičeskej nevraživosti, nikdy sa mi nestalo, ako hlása tvrdošijná česká legenda, že by ma v obchode neobslúžili preto, že hovorím po česky" [7].

A ďalej: "Dnes, po všetkom, čo som prežil, nemôžem vystupovať ani na jednej, ani na druhej strane. Môžem akurát spočítať české i slovenské národné hriechy, podtrhnúť ich a porovnávať, kde ich je viac. Ale radšej nepoviem, aké počty mi vychádzajú" [7].

"Môj smútok sa prehľbuje nie preto, že sa o česko-slovenských vzťahoch diskutuje. Otvorená diskusia je vždy užitočná. Prehľbuje sa skôr preto, že som už čítal a počul výroky, ktorých cieľom je zraňovať tých druhých... Tento smútok sa mieša so zlost'ou na stratený čas. Je mi hrozne, keď si spomeniem na to, koľko sa od dvadsiatych a tridsiatych rokov, od roku 1944, roku Slovenského národného povstania, od konca vojny až dodnes premrhalo príležitostí postaviť česko-slovenské vzťahy vecne i formálne na moderný európsky základ spoluzitia. Vravím si pritom, kde sme už mohli byť, slovenský pocit života v českom tieni a byrokratickom poručníkovaní mohol už byť dávno prekonaný, pocit slovenskej národnej identity vyplnený a tak ďalej. Mohli sme tu pri prezieravých politických krokoch stáť v Európe ako dva rovnocenné národy, s rovnocenným sebavedomím, s pocitom, že si nemáme čo závidieť a že všetko, čo sa medzi Slovákami a Čechmi odohráva, môže byť len obohacujúce" [7].

"Sú historické chyby, za ktoré sa neskôr musí vždy platiť. Myšlienka, že by sa niekedy mohol vytvoriť umelý československý národ, bola vždy iluzórna. Iluzórna bola vždy i istá česká bezstarostnosť, že Slovensko časom zabudne na ambície, ktoré sú vlastné každému modernému národu... Pripadala mi vždy prirodzená námietka, ktorú som zvykol počuť, že sa totiž slovenské autonómne snahy prijímajú ako vopred niečo podozrivé a že sa tak Slovákom upiera právo, ktoré slobodné národy priznali všetkým národom sveta" [7].

A nakoniec už len toto: "Pre spoluzitie a pre vzájomnosť našich národov nemáme dnes vo svojej demokratickej prítomnosti iný nástroj ako úprimný, vecný a rozumný dialóg" [7].

Vo svetle týchto myšlienok sa dá usúdiť, že by Milan Šimečka pravdepodobne súhlasil s nedávno vysloveným názorom českého politika, ktorý povedal, že prebiehajúci spor medzi českým a slovenským národom nie je len česko-slovenská, ale aj slovensko-slovenská otázka. Len by asi dodal, že navyše to nie je iba česko-slovenská a slovensko-slovenská, ale aj česko-česká otázka. Sám nám dal vynikajúci príklad tolerancie, vecnosti a citlivosti, s akou sa pri takejto neuralgickej téme treba prihovoriť k vlastným spoluobčanom.

Je veľká škoda, že Milanovi Šimečkovi nebolo dopriate, aby spolu s nami naďalej prežíval dnešnú dramatickú dobu, aby spolu s nami o nej premýšľal a vyslovoval sa k nej tak, ako to robil vždy predtým. Pravdepodobne by nám pomohol lepšie sa v nej vyznať, múdrejšie na všeličo reagovať, trpezlivejšie a prezieravejšie hľadať odpovede na nezodpovedané otázky. V silovom poli jeho intelektu a mravnej autority by sa nám ľahšie hľadala cesta z hústiny nahromadených problémov.

LITERATÚRA

- [1] Literárni noviny 1990, č.12,
- [2] Strojopisný záznam rozhlasového vystúpenia. Praha, august 1990.
- [3] Literárni noviny 22.11.1990.
- [4] Bratislava 90, č.3.
- [5] Literatura a politika: Obnovení svobody. Rukopis, august 1990.
- [6] Záznam vystúpenia, júl 1990.
- [7] Záznam rozhlasového príhovoru, august 1990.

POZNÁMKA AUTORA

Niektoré texty v strojopisej podobe mi dal k dispozícii
Ústav pro soudobé dějiny v Prahe. Vyslovujem mu za to úprimnú vďaku.